

ЛЮДМИЛА ТРОЄЛЬНІКОВА

ORCID iD: 0000-0001-5030-0974

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри теорії та історії культури
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна)
lyusja_t@ukr.net

ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК БАЗОВА КОМПОНЕНТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО АРЕАЛУ ПОБУТУВАННЯ УКРАЇНЦІВ

Здійснено теоретизування музично-фольклорних джерел національно-культурного ареалу побутування українців. Зазначено, що науковий аналіз фольклору виражає картину світу суб'єкта і систему його соціокультурних орієнтацій, дає можливість зрозуміти його трансформацію й історичну соціодинаміку, визначити основні системоформуючі смисли культури й національної культури зокрема. Акцентовано увагу на культурологічному осягненні сутнісного змісту категорій «національно-культурний простір», «фольклор» та «музичний фольклор», як тип народної художньої культури, в основі якого лежить етнічно-національна картина світу. З'ясовано, що, набуваючи досвіду, нація створює власну історію, що виступає творінням унікальних смислів, притаманних виключно її полю культури, якому властиві певні цінності, особливі правила інтерпретації. Обґрунтовано музичний фольклор як національний модус у традиційній культурі українців, який формує ціннісно-поведінкові орієнтири представників даної спільності. Визначено національно-етнічну картину світобачення та світосприйняття як єдину когнітивну орієнтацію, що є невербальним, імпліцитним вираженням розуміння членами кожного суспільства «правил життя», зумовлених соціальними, природними і надприродними силами. Охарактеризовано український музичний фольклор як тип культури, що виражає національну картину світобудови і ціннісно-нормативну систему життєдіяльності народу, національно-культурний ареал побутування українців. Розглянуто картину світу як уявлення про навколишню дійсність, особливості її сприйняття, які зумовлені єдністю суб'єктивних і об'єктивних умов і факторів формування національно-культурного ландшафту. Доведено значимість музично-фольклорного концепту у формуванні основних ціннісних орієнтирів української нації. Звернено увагу на науковому переосмисленні змісту традиційних концептів культуротворення в контексті його національного модусу. Представлено мистецтвознавчий аналіз музично-фольклорної складової в обрядодійствах українців.

Ключові слова: національно-культурний ареал, національна культура, загальнолюдська культура, народ, фольклор, музичний фольклор, український музичний фольклор.

Постановка проблеми... Надзвичайно актуальною у XXI столітті для кожного українця, українського народу та української держави постала проблема національно-культурної ідентичності. Сучасні українці з глибокою наполегливістю шукають базові національно-культурні орієнтири, які репрезентують їх як приналежних до великого багатовікового народожиття — українства, що має глибоке національно-культурне коріння, багатовікові національно-культурні практики, власні національно-етнічні цінності, моральні настанови та світобачення. І саме український музичний фольклор фундаризує ці пошуки сучасного українства у своєму національно-культурному корінні, формує і забезпечує певну сталість життєдіяльності у новому соціокультурному середовищі. Традиційна культура українців, важливою складовою якої є музичний фольклор, вирізняє носіїв українського національно-етнічного менталітету з-поміж інших національно-культурних ареалів, як носіїв специфічного своєрідного соціально-культурного знання. Музично-фольклорна спадщина стає засадничою в облаштуванні повсякденного життя та побуту сучасного українця, навіть якщо він мешкає за тисячі кілометрів від неї. Осередки українства по всьому світу зберігають, активно пропагують різні форми фольклорної спадщини та впроваджують їх у свої повсякденні практики: виховують підростаюче покоління у межах українських традицій, плекають та зберігають як духовні, так і матеріальні зразки традиційної української культури. Саме ці соціально-культурні реалії зі ще більшою актуальністю займають місце в теперішньому глобалізованому світі і обумовлюють звернення до джерел національної культури і музично-фольклорних практик українців зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Сучасні українські вчені звертаються до проблеми вивчення національної художньої культури та музичної, фольклорної й обрядової спадщини на новому світоглядному рівні, зокрема: Ю. Афанасьєв (1998), Н. Герасимова-Персидська, С. Грица (1996), М. Давидов, М. Загайкевич, О. Зінкевич, А. Іваницький, Л. Кияновська,

М. Копиця, Л. Корній, І. Котляревський, В. Кузик, О. Маркова, В. Москаленко, С. Павлишин, І. Пясковський, М. Черкашина-Губаренко.

Прадавньої культури українців «торкається» наукова спадщина дослідників української історії М. Грушевського, Д. Дорошенка, О. Знойка, А. Кримського, І. Крип'якевича (1994), В. Міллера, Н. Полонської-Василенко, П. Юркевича, С. Гогоцького, що створює підґрунтя для існування низки теорій етногенезу (зокрема, теорії автохтонності українського народу та міграційної теорії). Питання української ментальності розглядали у своїх працях такі вчені української діаспори: О. Кульчицький, Є. Онацький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич. Культурологічне теоретизування національно-культурного ареалу знайшло своє відображення у наукових дослідженнях В. Винниченка (1920), В. Старосольського (1998) та Д. Чижевського (1994).

Необхідно підкреслити твердження, що фольклорні художні практики прадавніх українців базувалися на міфічній творчості. Значний внесок у дослідження формування національного культурного простору зробили класики української культури, відтворивши міфорелігійні уявлення українського народу: В. Гнатюк, Б. Грінченко, М. Драгоманов, В. Єфіменко, М. Маркевич, В. Милорадович, І. Нечуй-Левицький та І. Франко. Проблемам слов'янської й української міфології присвятили свої дослідження: Д. Антонович, В. Войтович, Б. Рибаків, В. Топоров, Б. Успенський (1971), Є. Шморгун. Особливості розвитку української ментальності і характеристики українського соціокультурного простору розкрито в роботах Є. Головахи, Н. Паніної, О. Забужко, Р. Додонова, О. Донченко, В. Князева, В. Колосова, С. Кримського, О. Нельги, М. Поповича, С. Римаренка, А. Ручки, Н. Соболевої, І. Старовойта, В. Халіпова, В. Храмової та А. Швецової. Традиційні фольклорні практики презентовані у працях В. Скуратівського (1987, 1992, 1994, 1995) та В. Супруненко (1993).

Мета дослідження полягає у науковому аналізі українського музичного фольклору як базової компоненти формування національно-культурного ареалу

життєдіяльності українців та народної мудрості, що формує духовний світ та духовну культуру всього народу.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі **завдання**:

1) здійснити теоретичний аналіз культури та національно-культурного простору в контексті життєтворчої діяльності людини;

2) розглянути сутнісний зміст та висвітлити основні характеристики національно-культурного простору;

3) висвітлити певні форми музично-пісенного фольклору українців в контексті річного календаря обрядодійств, які побутують і дотепер в межах сучасного національно-культурного простору.

Теоретизування проблеми музичного фольклору як базової компоненти формування національно-культурного ареалу побутування українців спирається на інтердисциплінарну загальнотеоретичну базу (філософія, культурологія, мистецтвознавство, історія, народознавство тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження... Культура у найширшому її розумінні є феноменом, що функціонує в суспільстві у вигляді сукупного соціального досвіду людства, його знань, цінностей, норм, соціальних зразків тощо, які знаходять своє вираження у мові, піснях, танцях, звичаях, традиціях, віруваннях, світогляді, ідеології, моралі, законах тощо і формують потреби, мотиви, правила, мету і змісти діяльності. З їх допомогою здійснюється регуляція життя і взаємодії людей у суспільстві в окремих соціальних спільнотах і групах.

За семіотичного підходу до культури, як знакової системи, вона визначається як «неуспадкована» пам'ять колективу, що виражається у певній системі заборон і розпоряджень, або як природно й історично сформований механізм колективного розуму, що володіє колективною пам'яттю і здатний здійснювати інтелектуальні операції (Лотман, Успенський, 1971). Таке розуміння найближче «підводить» до національної художньої культури, яка має в своїй основі колективність як одну з характерних рис. Культуротворча

діяльність включає в себе творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм та зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації суб'єктом і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до власної системи цінностей. З одного боку, культуротворчу діяльність варто розглядати як таку, в процесі і результаті якої виникають нові цінності, що зафіксовані й зберігаються або в народній пам'яті, або в предметному вигляді (вироби декоративно-прикладного мистецтва), поширюються і споживаються, освоюються з покоління в покоління через усні способи передачі. З іншого боку, народна художня культура — певний спосіб діяльності з використанням музично-поетичної, ігрової мови, техніки виконання й інших засобів виразності, а також культура, що містить у собі певні знаки, які символізують норми і зразки життєдіяльності. Крім того, її призначення полягає у розвитку здатності й можливості людини формувати світосприймання та світовідчуття, притаманні національній свідомості.

Теоретизуючи питання культури, Е. Тейлор ще у 1871 році визначає культуру як систему, що увібрала у себе певні знання, вірування, мистецтва, моральність, закони, звичаї, тобто, все, що виробляється в певному суспільстві, та засвоюється цим суспільством (1896–1897).

До проблеми національно-культурного побутування певного народу, духовних засад суспільства, змісту та завдань полікультурної освіти звертаються у своїх наукових рефлексіях С. Франк (1992) та Т. Рюльнер (1994).

О. Бочковський, розвиваючи теорію Д. Манчіні, зазначав, що фактичні причини віднесення елементів культури до значення безпосереднього чинника нації є досить різномірними. З одного боку, культура — це якість нації. Від культури нації, її типу та рівня розвитку залежить доля нації так само, як життєвий успіх конкретної людини — від її особистих якостей. З іншого боку — чинник культури, як такий, не становить націю, проте є однією з найважливіших умов для її зародження. В. Старосольським у праці «Теорія

нації» виокремлено основні характеристики національно-культурного ареалу, зокрема:

- 1) належність до одного культурного типу одиниць певної спільноти (проживання в однакових умовах, наявність спільних інтересів, однаковий побут) робить їх здатними об'єднатися в національну спільноту;
- 2) спільна культура полегшує технічне порозуміння між членами нації;
- 3) спільність культури створює спільність культурних інтересів, що є основою виникнення спільноти (1998).

У перерахованих вище напрямках значення культури для нації полягає, насамперед, у її поверхових та зовнішніх проявах. Не можна повністю погодитися з твердженням, що глибока сутність культури та її відмінності, які не лежать на поверхні, мають для становлення нації набагато менше значення, аніж зовнішні (поверхові) прояви, які насправді є лише відображенням внутрішніх процесів, що відбуваються в даному суспільстві (Старосольський, 1998).

З одного боку, позитивним аспектом єдності культури є її сприяння створенню нації, водночас, негативним — те, що вона сприяє відмежуванню нації від інших національних спільнот. Відповідно до другої характеристики, виділеної В. Старосольським (технічне порозуміння між членами нації), особливе значення мають чинники мови, письма, художньої творчості — вони є також найкращим зовнішнім способом маніфестації своєї національної приналежності та впізнання співвітчизників.

Таким чином, культура виникає як результат загальнолюдської і національної взаємодії, вона не є «застиглим» результатом людської діяльності, а скоріше виступає процесом утворення і накопичення культурних надбань (не лише матеріальних, а й духовних, в яких втілюється все розмаїття людської природи), що виникають у процесі духовного виробництва як окремої нації (народу), так і людства загалом (Крип'якевич, 1994).

Процес формування нового наукового мислення в гуманітарних науках відбувався в середині 60-х років XX століття та був пов'язаний з розумінням історичного минулого безпосередньо через його суб'єкта та носія — людину. Внаслідок наукового пошуку були переосмислені і «відкриті» праці багатьох вчених та літераторів, які мали безпосереднє відношення до розробки проблеми ментальності й суттєво вплинули на розвиток вітчизняної та світової культури (М. Бердяєв, М. Бахтін, М. Драгоманов, М. Куліш, О. Потебня, П. Флоренський, Г. Шпет, Д. Чижевський та інші). Так, до вирішення досліджуваної проблеми діалектично підійшов Д. Чижевський. Досліджуючи проблему українського національного характеру, він заперечував раціоналістичний висновок про те, що всі люди однакові, рівні між собою. Людське суспільство можливе лише тому, що в ньому існує різноманітність і різнобарвність психологічних типів людей: через повноту історичного життя реалізуються окремі форми вічної природи, і цінність якраз полягає в їхній індивідуальності, бо саме те, що є в них унікальним, і доповнює їх інші вияви. Д. Чижевський дійшов висновку, що кожна нація є лише обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу, однак саме в цих обмежених і однобічних розкриттях загальнолюдський ідеал й існує. Як живі різноманітні людські індивідууми поєднані у суспільство, так і конкретні нації поєднанні в людство — тільки через них і в них є можливим існування людства (Чижевський, 1994).

Актуальним в межах означеного напрямку є закон загального взаємозв'язку соціотехнічних універсалій, які започатковують особливу бінарну систему у вигляді двох взаємопов'язаних національно-історичних тенденцій. Перша з них пов'язана з національною диференціацією художніх культур, їх внутрішнім розвитком на основі кристалізації етностильової самобутності у фольклорних процесах, внутрішньо-національній взаємодії народного і професійного мистецтва. Друга тенденція виявляє спрямованість до творчого єднання художніх культур і розвитку їх міжнаціональної основи.

На філософському рівні національно-історичні тенденції постають, свого роду, спеціалізацією системи «загальне — окреме», де перша ланка (інтернаціональне) прагне до розімкнення системи, а друга (національно-специфічне) — до збереження і розвитку її внутрішньої якісної визначеності, тобто до замкнутості системи. На основі законів дивергенції та конвергенції виростає не лише раціональна, а й емоційно-чуттєва культура людства, «народжується» мистецтво, в якому панує художнє мислення асоціативними образами-картинами або асоціативно-інтонаційними (як у поезії й музиці). Ідеологічна і психологічна сфери людської свідомості тут зливаються в єдину — естетичну, що отримує в конкретних творах мистецтва друге життя як продукт взаємодії національного характеру та національних традицій у процесі творення художньої культури світу. Національний характер, пов'язаний з історично мінливою соціальною психологією, за певних умов набуває значення національно-образного феномена в художніх процесах (завдяки стійкості своїх властивостей та особливостей). Варто зазначити, що до створення національних образів художнього антропокосмосу (картини світу) причетні:

- суб'єкти творчості (творці мистецтва) — письменники, художники, композитори;

- суб'єкти художнього сприйняття (реципієнти, тобто споживачі художньої творчості) — читачі, слухачі;

- інтерпретатори художнього мислення — виконавці, музиканти, співаки, аналітики-мистецтвознавці, художні критики, педагоги, вихователі художньо-гуманітарного профілю.

Більшість видів людської діяльності притаманні усьому людству, але в кожній національній спільноті вони оформлюються різними, більш чи менш специфічними (саме для неї) способами, які в сукупності й утворюють її культуру. Таким чином здійснюється «знайомство» з особливою реальністю культури, де діяльне ставлення людини до світу характеризується особливістю, унікальністю та неповторністю. Взагалі культура, як і будь-яка творчість, — це

вираження унікальності, специфічності та своєрідності. Саме ця специфічність породжує відмінність культур, їх національний колорит. Водночас, національна культура є способом існування загальнолюдської культури, конкретною формою вияву її сукупної властивості як універсальної адаптивно-адаптуючої системи, що забезпечує пристосування людського суспільства до різноманітних умов природного і соціального середовища.

Забезпечення якісно і кількісно розширеного самовідтворення національної спільноти — найважливіша функція національної культури, що є захисним механізмом, до якого апелюють при відродженні національної культури. Розуміння культури, як повернення до «грунту», усвідомлення значущості безпосередньої взаємодії людей з навколишньою дійсністю, їх внутрішнього світу, поведінки, ставлення один до одного, повсякденності буття — все це дає підстави констатувати, вияв культурної реальності в актах реалізації людського існування, там, де людина виступає конкретним діючим індивідом у всьому своєму розмаїтті та безпосередності своєї життєдіяльності. Буття в культурі переживається людиною як природна приналежність до особливого культурного світу — «укоріненість» у рідній культурі, буття саме на «цій» землі тощо. В цьому «корінні» і є основи національного почуття, тому «... національна свідомість і любов до своєї нації не знає ні класів, ні партій, ні віку, ні статі» (Винниченко, 1920, с. 56).

Велику роль у процесі гуманізації національної самосвідомості відіграє моральне почуття патріотизму, відчуття людиною «своєї» батьківщини. При глибшому тлумаченні ці поняття здатні виступати знаком і рушійним принципом єднання національного та загальнолюдського планів культурного буття людини. Яскравим виразником національно-культурного побутування певної людської спільноти є їх традиції, обряди, ритуали, вірування, які у науковому дискурсі означені як фольклор.

Термін «фольклор» уперше запропонував англійський учений В. Томі для позначення старовинної поезії, обрядів, вірувань. Задовго до цього аналогічні

терміни існували в німецькій науковій і художній літературі. Фольклор у даний час ототожнюється з такими поняттями, як: національно-культурна ідентичність, усна народна творчість, народнопоетична творчість, уснопоетична творчість народу, а також з досить широкими — народне мистецтво, народна творчість тощо (Скуратівський, 1987; Скуратівський, 1992; Скуратівський, 1994; Скуратівський, 1995).

З соціологічної точки зору фольклор можна розглядати як тип культури, відмінний від професійної і масової культури, що виражає етнічну картину світу і ціннісно-нормативну систему життєдіяльності народу.

На нашу думку, фольклор потрібно розглядати не як явище з незмінним набором ознак, придатним для всіх історичних епох, а з урахуванням реального змісту навколишньої дійсності і людської діяльності, його суб'єкта (носія), соціального змісту, форм побутування і функцій тощо. Такий підхід стає можливим, якщо розглядати фольклор як відображення картини світу, що змінюється відповідно до соціально-історичних процесів. Вартує уваги розуміння фольклору не тільки як виду мистецтва, а насамперед як народної мудрості, яка утворює духовний світ, духовну культуру всього народу й окремої людини, як втілення знань, цінностей, норм і зразків соціальних груп, спільнот та індивідів.

За своєю структурою свята та обряди — це не тільки форма національного світогляду, в них закодовані найголовніші етнопсихічні, психологічні й етнічні генограми. Народний досвід виробив систему таких кодових форм, «початки» яких закладені ще в колискових піснях. Тут присутні й елементи романтичного світогляду, і шанобливе ставлення до людини та природи, і першоабетка математичного мислення, і повага до праці, лицарства, працелюбства, історичного досвіду тощо. Поступово розвиваючись, обрядова структура диференціювалась і нарожувала свій духовний потенціал. Кожна вікова група мала чітко визначене дійство, за допомогою якого формувалися світоглядні символи і моральні потенції індивіда зокрема і колективу загалом.

Звідси й вибудовується висока месіанська роль історичної традиційності українського народу. Художньо-національні традиції, обряди і звичаї трансформуються та інтегруються із сучасними аналогами та способами передачі окремого дійства в сучасні форми і методи культурогенної життєдіяльності.

Особливо детального розгляду фольклор набув у 60–70-их роках ХХ століття. Впродовж цих років виникла загальна теорія, відповідно до якої фольклор розглядався не як вид або жанр мистецтва, а як цілісна система. У результаті «затвердилося» розуміння фольклору як особливої сфери мистецтва, що включає всі основні види і жанри художньої творчості й виконавства: поезію, пісню, інструментальну музику, танець, театр, святково-обрядові форми. З фольклором тісно пов'язують народне образотворче і декоративно-прикладне мистецтво, включаючи народні промисли і ремесла — ці дослідження становлять естетичний, мистецтвознавчий та етнографічний підходи, що вивчають фольклор «з середини». При цьому означене поняття розглядається як мистецтво й охоплює питання природи, сутності, жанрів, національних особливостей, історичного розвитку, художнього змісту, формоутворення тощо (Афанасьєв, 1998, с. 13).

Сучасні українська дослідниця С. Грица виділяє декілька ендогенних кодів українського фольклору, серед яких:

- «космотеїзм» — земля, небо, степи, ріки, моря, сонце, місяць, зорі, які зримо й чуттєво переповнюють сутність фольклору та спів, діючи одночасно із живими істотами, «виливаються» у т.зв. поетичний паралелізм, сили виразу якого немає, напевно, в жодному зі слов'янських фольклорів, окрім українського;

- наративність, як спосіб самовираження, збереження пам'яті про себе в історичних піснях, думах, баладах, хроніках, легендах, переказах тощо;

- надчутливість, рефлексійність, ліризація світу, які виражені в образній системі, поетиці, мелосі, виконавській манері;

- народний професіоналізм, розвинутий в умовах фольклору — вільне волевиявлення талановитого індивідуума, що за сприятливих умов здатний до швидкої самореалізації (народні ремесла, кобзарство);

- родово-жанрове розмаїття українського фольклору — поетики та стилістики, зумовлених його етнолокальними нашаруваннями (1996, с. 167).

Синергійність окреслених ендегенних кодів українського фольклору яскраво виявляє себе в обрядовому музичному фольклорі. Національно-культурний ареал українців починає формуватись ще за часів Київського та Галицького князівств, коли закладаються «підвалини» національного світосприйняття на засадах творчого осягнення побутування людини. Впродовж століть народна художня творчість українців (зокрема, музичний фольклор) народжує неповторні зразки обрядодійств, які супроводжують життя багатьох поколінь українців. Саме у фольклорі знайшли своє втілення особливості життя, побуту, смаку, думок, почуттів, надій і сподівань народу; були створені найцінніші зразки фольклорного мистецтва, що було викликано історичною ситуацією і розвитком усієї культури. Картина світу визначила зміст фольклору, в якому були присутні історичні, трудові, соціальні, сімейно-побутові та інші мотиви.

Пісня та музика загалом супроводжували все життя українців — від народження до останньої миті. Мелос і неперевершена мелодійність внутрішнього світу людини та оточуючої її природи сприяли формуванню унікальних фольклорних творів, які ми вивчаємо, аналізуємо, втілюємо у своє життя у XXI столітті. Саме музична спадщина фундаризує новітній культурний простір України та презентує його з-поміж інших. В сучасній Україні музичний фольклор здебільшого зберігається в селі у пам'яті минулих поколінь, а також трансформується і розвивається, набуваючи нового змісту і форм прояву, у прийдешніх поколіннях. У багатьох місцях зберігаються вогнища фольклору, живуть фольклорні твори в пам'яті талановитих народних виконавців, що демонструють їх під час концертів і оглядів народної художньої творчості.

Свято української Коляди відзначається впродовж двох тижнів — з 7 до 19 січня. Це — період так званого зимового повороту сонця, цілісний комплекс новорічних обрядодій, куди входять Різдво, Василі та Водохрещі. Вся сюжетна структура колядок і щедрівок у їх первісному варіанті сфокусована на вшануванні природи й людини:

“Го-го-го, коза, го-го-го, сіра,
Ой розходилася, розвеселилася,
При своєму двору, при господару!
Де коза ходить, там жито родить,
Де не буває, там вилягає;
Де коза туп-туп,
Там жита сім куп,
Де коза рогом,
Там жито стогом,
Де коза хвостом,
Там жито кустом...”.

Різдво Христове розпочинається в опівніч після Святвечора — між 6 і 7 січня. Першими провісниками народження Христа були діти і підлітки, які вдосвіта йшли до односельців віршувати-віншувати, себто вітали родичів-сусідів зі святом Різдва Христова:

“З Святим Різдвом вітаю,
Всім здоров'я бажаю:
Господарю на воли,
Господині на квочки,
Хлопцям-дівчатам на гуляння,
Малим дітям забавляння,
Христу-Богу вихваляння!”.

Неодмінним атрибутом усіх колядницьких ватаг мала бути рухома зірка, яку носив ватаг. Заходячи на подвір'я, колядники просили дозволу, і коли

господар зголошувався, починали забавну виставу із віншувальних пісень-колядок та жартівливих сценок:

“Ой сивая та і зозуленька.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та і облетіла,
А в одному та і не була.
А в тім саду три тереми:
У першому — красне сонце,
У другому — ясен місяць,
А в третьому — дрібні зірки.
Ясен місяць — пан господар,
Красне сонце — жона його,
Дрібні зірки — його дітки”.

У давні часи Маланки, Василі та Водохреща пов'язувалися з новорічним циклом так званого “Сонячного кола”. Упродовж тижня, починаючи з Різдва, люди не працювали, а лише святкували. Дівочі ватаги співали:

“Ой та учора ізвечора
Пасла Маланка два качура.
Ой пасла, пасла, загубила,
Ішла додому, заблудила.
Ой приблудила в чисте поле,
А там Василько конем оре.
— Ой та Василю, Василечку,
Виведи мене на стежечку,
Буду тебе шанувати,
Щонеділеньки прибирати.
Щонеділеньки прибирати,
За головоньку затикати”.

Великдень — це не тільки день церковних відправ і святкування, а й день всенародного дійства родинних та громадських обрядів. Після відвідування церкви та святкування Воскресіння Христового, родина снідала, після чого діти оббігали сусідів та родичів, вітаючи їх з Христовим Воскресінням. У давнину вважали, що на Великдень має “грати сонце”, а тому перед його сходом люди відчиняли віконниці, відсували фіранки, дівчата вибігали у садок і, коли з'являлися перші промені, читали молитву:

“Добрий день тобі, сонечко яснє!
Ти святе, ти яснє, прекраснє,
Ти чисте, величне й поважне;
Ти освіщаєш гори й долини, і високії могили.
Освіти мене, рабу Божу, перед усім миром:
Перед панами, перед царями,
Перед усім миром християнським
Добротою, красою, любощами й милощами.
Щоб не було ні лютішої, ні милішої
Од раби Божої народженої, хрещеної, молитвеної.
Яке ти яснє, величне, прекраснє,
Щоб і я така була ясна, велична й прекрасна
Перед усім миром християнським на віки віків. Амінь”.

У давніх слов'ян Дажбог — бог Сонця — був найбільш шанованим серед інших міфологічних святих. Пращури вважали, що саме він подарував життя на землі, відтак Сонце було прообразом свого покровителя, а тому його річний цикл співпадав з певними ритуальними діями, одне з таких — Купало, котре символізувало літній сонцеворот, тобто найвищий культ Сонця. Марена і Купало — основні дійові особи обряду. Основою свята є виготовлення Марени та Купала, а потім символічне їхнє потоплення. На Київщині в минулому столітті одна з дівчат, зодягши на голову віночок, несла мовчки опудало (Марену) на вигін, а решта юнок супроводжували її піснею:

“Ходили дівочки коло Мареночки,
Зелені два дубочки — парубочки,
Червона калинонька — то дівочки.
Як пішли дівчата в ліс по ягодочки,
Та й прийшлося їм три річки бристи,
Три річки бристи і Дунай плисти.
Усі дівки Дунай переплили,
Дівка Марина в Дунаї втопилась.
На дівці Маринці плахта — чорничка...”.

Передіванова, або Іванова ніч — найпоетичніше купальське дійство. Воно впродовж сторіч супроводжувало духовне єднання людини з природою, поетизувало й возвеличувало побут, освячувало почуття молодих сердець та житло сподіванками на краще майбутнє. Символом свята було очищення від всякого гріховного вогнем та водою, тому темні сили в прообразі Марени мали обов’язково втопитися:

“Утонула Мареночка, утонула,
Тільки її кісочка зринула.
Пішла Маренка топиться,
А за неє дружки подивитися.
Не топися, Мареночко, не топися,
Оглянися та на своє дитятко подивися!”.

На день Івана Купала люди чекали з особливим нетерпінням, оскільки вважалося, що з опівночі до появи сонця оживають і розмовляють між собою польові та лісові струмочки, всілякі рослини. Цей день — 7 липня — вважається найкращою порою заготівлі лікарських трав. Заготовлене зілля пов’язували в пучечки й вішали під сволоком, де воно зберігалося до наступного сезону. В обід до лісу йшли дівчата, щоб назбирати квітів, особливо барвінку для двох віночків. Цю обрядодію супроводжували піснею:

“Ой зав’ю вінки та на всі святки,

Ой на всі святки, на всі празники,

Та рано, рано, на всі празники...”.

Віночки пускали по воді або розкидали на галявині, співаючи:

“Віночки звивши, на воду пущу:

Хто віночка пійме, той мене візьме!”.

Таким чином, купальське свято об'єднувало чимало дійств, пов'язаних з побутовим та громадським життям. Це чи не найпоетичніший і найшановніший український обряд, в якому брали участь усі мешканці. На особливу увагу заслуговує багатий пісенний мелос як унікальна сторінка музичної культури нашого народу. Купальські пісні, цей унікальний пласт, тісно переплетений з обрядодіями, оспівує красу природи, молодість, високі почуття, шляхетність дівочої вроди й жіночої доброти. Тут і журливі й жартівливі пісні, і баладо-думи. Завершальним акордом цього свята була відома пісня, яка народилася в далекі дохристиянські часи, коли наші пращури вірили у святість природи:

“Зійди, сонечко, на Івана,

Стогни, земля, під Купалом!

Ой ти наше дитя,

Прийми нас під своє накриття!”.

На липень припадає лише три свята — Купала, Петра-Павла та Прокопа. Серед цього тріумвірату особливе місце належить двом первоверховним апостолам — Петрові і Павлові, день яких святкують 12 липня. Напередодні Петра селяни обходили свої ниви з батюшкою та хоругвами, освячували водою врожай. Петропавлівське свято мало й свій пісенний цикл — ось кілька таких співаночок:

“А на Петра вода тепла,

Лиш би ся купати,

Ой на Петра личко біле,

Лиш би цілувати!

Ой на Петра вода тепла,

Лишень її пити.

Який, мамцю, Петрусь файний,

Лиш би го любити!”.

Брати участь у святкових дійствах було за велику честь і для підлітків: діти співали колядки, виривали довгі канавки, святкували гуртом:

“Святий Петро за плугом ходить,

Святий Павло волоньки водить,

А сам Господь-Бог пшеничку сіє,

А святий Ілля заволочує”.

Жодна сільськогосподарська діяльність людини не описана таким багатством обрядових дійств та пісенних мелодій, як жнивування. В українському мелосі годі знайти більш поетичний, тематично різноплановий і художньо довершений пласт пісенної культури, ніж жнивварські співанки. Починаючи зранку і закінчуючи вечірнім поверненням з поля — повсякчас дзвеніла милозвучна пісня. Вона супроводжувала женчиків під час косовиці, в'язання снопів, складання їх у копи, транспортування збіжжя, гуртовий спів був своєрідним каталізатором настрою людей:

“Образу хліба вклонімося,

Сиріч — людині,

Високочолому сіятелю землі.

Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним.

Істинно так... коли маємо хліб на столі”.

Традиційно в Україні зажинки завершувалися поетичним дійством — в'язанням “бороди”. Наприкінці ниви женчики залишали на межі клапоть незжатих стебел, яке називали “Бородою Іллі”, й заспівували:

“Ходе Ілля по межі,

Дивується бороді...

Диво мені з сеї бороди...

Ой, чия ж то борода

Да золотом улила,
Чорним шовком обвита?”

Упоравшись з “бородою”, молодь і молодші жінки та чоловіки влаштовували невеличку забаву. Крім Снопу-раю, женчики плели й вінок. Його навішували на полукіпок і, оточивши колом, співали:

“Котився віночок по полю,
Просився в господаря стодолу:
Пускай, господарю, в стодолу,
Вже я набувся на полі.
Вже я на полі набувся,
Буйного вітру начувся!
Ранньої роси напився!
Я недовго полежу,
Знову в поле побіжу...”.

До найбільших серед дванадцяти річних свят християнського календарного циклу належить і Преображення Господнє, або як у народі називають — Спас, Великий Спас, що припадає на 19 серпня. На Спаса несли до церкви квіти — мак, васильки, чорнобривці. З васильків дівчата робили віночки, їх клали в подушку жінці-покійниці, а з чорнобривців готували купелі для немовлят.

Успіння Пресвятої Богородиці у народі називають Першою Пречистою та святкують 28 серпня:

“До спасівки бджола робить на пана,
Перша Пречиста жито засіває”.

З Першою Пречистою пов'язане цікаве дійство — заготівля калини. Таке широке використання як у господарській, так і побутовій діяльності калини призвело до того, що образ України безпосередньо уособлюється з цим плодом. Після церковної відправи, одягнувшись у святкове вбрання, дівчата гуртом йшли в ліс чи на луг по калину. Похід цей був особливо врочистий і

супроводжувався різноманітними обрядовими діями — піснями, іграми, хороводами, а завершальним етапом було прикрашення віночків й косиць свіжими гронами:

“Дала мене моя мати заміж,
Дала мене за Дунай бистрий,
Дала човник плисти,
Дала мені й веселечко:
Пливи, доню, моє сердечко!
Дала мені калинову вітку:
Заткни, доню, за білу намітку,
Щоб калину да не поламати,
Ягідок да не подавити,
Свого роду не прогнівати...”.

У грудні, усі три свята — Варвари, Сави та Миколая, звалися в народі “Миколаївськими святками”. В Україні був свій національний Дід Мороз — святий Миколай, на честь якого створено чимало пісень, найпопулярнішою з них вважається наступна:

“А хто, хто Миколая любить,
А хто, хто Миколаю служить.
Тому святий Миколай
На всякий час помагай.
Миколай!
А хто, хто спішить в Твої двори,
Вего Ти на землі і морі
Все хорониш від напасти.
Миколай!
А хто, хто к нему прибігає,
На поміч его призиває,
Той все з горя вийде ціло.

Охоронить душу, тіло.

Миколай!

Омофор Твій нам оборона

І одна від бід охорона.

Не дай же марно пропасти,

Ворогам у руки впасти.

Миколай!”.

Напередодні свята малюки чекали ввечері свого гостя святого Миколая, припрошуючи до нього:

“Снігом, снігом та ледами,

Гей, здалека йде в наш край,

Йде з гостинцями, дарами

Преподобний Миколай!” (Кравець, 1966; Скуратівський, 1995; Скуратівський, 1987; Скуратівський, 1992; Скуратівський, 1994; Супруненко, 1993).

Висновки.

1. Простір культури — це культуротворча діяльність особистості в умовах конкретно визначеної культурно-історичної системи; величезна мережа більш чи менш замкнених циклів обертання культурних практик. Саме цей циклічний аспект виступає фактором упорядкування культурної діяльності, на якому базується загальна теорія культури. Культура презентує духовні цінності певного суспільства, зазнає впливу існуючих знань, цінностей, норм, зразків життєдіяльності, водночас визначаючи дії і вчинки індивідів, груп і спільностей, тобто здійснюючи вплив на трансляцію соціокультурної інформації. Відтак, культура — це феномен, що функціонує в суспільстві у вигляді сукупного соціального досвіду людства: знань, цінностей, норм, соціальних зразків, які виражені в мові, піснях, танцях, звичаях, традиціях, віруваннях, світогляді, ідеології, моралі.

Народна художня творчість — це духовний процес осмислення, пошуку і переробки народом інформації з мікро- і макрокосму, актуалізованої у творчій художній діяльності відповідно до власної картини світу. Водночас результати народної художньої творчості впливають на громадське життя, змінюючи соціальне і культурне середовище.

2. Процес формування світоглядної орієнтації народу цілком залежить від національно-культурного чинника. Національно-культурний простір — завжди самобутній, має власний зміст і форму, є продуктом творчого генія народу, відображенням його історичної долі та національних особливостей. Уявлення про оточуюче середовище формується в людини через «національний образ світу». Кожна соціокультурна спільнота характеризується єдиним семіотичним полем — системою загальновідомих усім її представникам засобів художньої символіки, що і забезпечує взаєморозуміння та взаємодію членів суспільства.

3. Фольклор виділився з єдиної культури первісного суспільства в результаті розпаду її синкретизму у зв'язку з поділом праці. З одного боку, утворилася особлива сфера художньої культури, що задовольняла потреби пануючого класу і поступово ставала сферою професійної діяльності людей розумової праці, з іншого — всередині землеробської громади в селянському середовищі на основі первісної художньої культури в класовому суспільстві розвивалася народна культура — фольклор — з іншим змістом і в інших формах, що дає підстави розглядати його як особливий тип культури.

Існуючі зразки музичного фольклору (за своєю структурою) — це не тільки форма національного світогляду, адже в них закодовані найголовніші етнопсихічні, психологічні й етнічні генограми. Народний досвід виробив систему таких кодових форм, їхні «початки» закладені ще в колискових піснях: тут пристуні й елементи романтичного світогляду, й шанобливе ставлення до людини та природи, й першоабетка математичного мислення, й повага до праці, лицарства, працелюбства, історичного досвіду тощо.

Нині фольклор продовжує існувати в житті й побуті, втілюючи в собі елементи традиційної етнічної картини світу, оскільки зберігає зв'язок людини, природи й космосу. Активно розвивається фольклоризм, однак перехід фольклору в стан художньої спадщини не є однією з ознак його згасання, провісником кінця — навпаки, цей перехід є одним з важливих моментів якісного перетворення форм його життя і розвитку за нових історичних умов. Основні форми побутування фольклору зумовлені свідомістю людини, яка змінюється за нових соціально-історичних умов та новою картиною світу, що сформувалася в умовах цивілізації, яка витісняє ручну працю й усні способи художньої діяльності.

Перспективи подальших розвідок... Звичайно, інформація, викладена у статті не в повному обсязі розкриває усі аспекти поставленої проблеми. Вона може слугувати основою для подальшого вивчення українського музичного фольклору, адже сучасний фольклор уже не відповідає основним ознакам традиційного народного мистецтва, а спроби виявити його основні ознаки поки що не мали успіху. Тому, наукове осягнення фольклорної спадщини є вкрай актуальним і своєчасним в теорії та історії української культури, потребує системної аналітики і новітніх технічних засобів збереження та репрезентації.

Список використаної літератури і джерел

1. Афанасьєв, Ю. Л., 1998. Національна художня культура як цілісна система. *Культура і мистецтво у сучасному світі*, сс.10–17.
2. Винниченко, В., 1920. *Відродження нації*. Ч. 1. Київ–Відень: Дзвін.
3. Грица, С. Й., 1996. Час і простір у фольклорі, його стратифікація у зв'язку з етнографічним регіонуванням України. У кн.: *Українська художня культура: навчальний посібник*. Київ: Либідь, сс.142–171.
4. Кравець, О. М., 1966. *Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис*. Київ: Наукова думка.
5. Лотман, Ю. М. и Успенский, Б., 1971. О семиотическом механизме культуры. *Ученые записки Тартуского государственного университета*, 284, сс.144–166.
6. Лутай, В. С., 1996. *Філософія сучасної освіти: навчальний посібник*. Київ: Центр «Магістр S».
7. Рюльнер, Т., 1994. Поликультурное образование: реформа учебных программ. *Перспективы: вопросы образования*, 1, сс.54–78.
8. Скуратівський, В. Т., 1987. *Берегиня: художні оповіді, новели*. Київ: Радянський письменник.
9. Скуратівський, В. Т., 1992. *Покуть*. Київ: Фірма «Довіра».
10. Скуратівський, В. Т., 1994. *Святвечір: нариси-дослідження*. У 2 кн. Кн. 1. Київ: Перлина.

11. Скуратівський, В. Т., 1995. *Дідух: свята українського народу*. Київ: Освіта.
12. Старосольський, В. Й., 1998. *Теорія нації*. Київ: Вища школа; Нью-Йорк: Наукове товариство імені Т. Шевченка.
13. Супруненко, В. П., 1993. *Народники: витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців*. Запоріжжя: Березина.
14. Тейлор, Э. Б., 1896–1897. *Первобытная культура: исследования развития мифологии, философии, религии, языка, искусства и обычаев*. В 2 т. Т. 1. 2-е изд. Санкт-Петербург: типография Скороходова.
15. Франк, С. Л., 1992. *Духовные основы общества*. Москва: Республика.
16. Чижевський, Д., 1994. Філософія і національність. *Основа*, 26, сс.123–176.

References

1. Afanasiev, Yu. L., 1998. Natsionalna khudozhnia kultura yak tsilisna systema [National artistic culture as a whole system]. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti*, pp.10–17.
2. Vynnychenko, V., 1920. *Vidrodzhennia natsii* [Rebirth of the nation]. Part 1. Kyiv–Viden: Dzvin.
3. Hrytsa, S. Y., 1996. Chas i prostir u folklori, yoho stratyfikatsiia u zv'iazku z etnografichnym rehionuvanniam Ukrainy [Time and space in folklore, its stratification in connection with the ethnographic regionalization of Ukraine]. In: *Ukrainska khudozhnia kultura: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Lybid, pp.142–171.
4. Kravets, O. M., 1966. *Simeinyi pobut i zvychai ukrainskoho narodu: istoryko-etnografichni narys* [Family life and customs of the Ukrainian people: historical and ethnographic essay]. Kyiv: Naukova dumka.
5. Lotman, Yu. M. and Uspenskii, B., 1971. O semioticheskom mekhanizme kul'tury [On the semiotic mechanism of culture]. *Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta*, 284, pp.144–166.
6. Lutai, V. S., 1996. *Filosofiiia suchasnoi osvity: navchalnyi posibnyk* [Philosophy of modern education: study guide]. Kyiv: Tsentr "Mahistr S".
7. Ryul'ner, T., 1994. Polikul'turnoe obrazovanie: reforma uchebnykh programm [Multicultural education: curriculum reform]. *Perspektivy: voprosy obrazovaniya*, 1, pp.54–78.
8. Skurativskiy, V. T., 1987. *Berehynia: khudozhni opovidi, novely* [Berehynia: fiction stories, short stories]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk.
9. Skurativskiy, V. T., 1992. *Pokut* [Penance]. Kyiv: Firma "Dovira".
10. Skurativskiy, V. T., 1994. *Sviatvechir: narysy-doslidzhennia* [Christmas Eve: research essays]. In 2 books. 1st book. Kyiv: Perlyna.
11. Skurativskiy, V. T., 1995. *Didukh: sviata ukrainskoho narodu* [Diduh: holidays of the Ukrainian people]. Kyiv: Osvita.
12. Starosolskyi, V. Y., 1998. *Teoriia natsii* [The theory of the nation]. Kyiv: Vyshcha shkola; Niu-Iork: Naukove tovarystvo imeni T. Shevchenka.
13. Suprunenko, V. P., 1993. *Narodnyky: vytoky natsii: symvoly, viruvannia, zvychai ta pobut ukraintsiv* [Narodniki: the origins of the nation: symbols, beliefs, customs and everyday life of Ukrainians]. Zaporizhzhia: Berehynia.
14. Teilor, E. B., 1896–1897. *Pervobytnaya kul'tura: issledovaniya razvitiya mifologii, filosofii, religii, yazyka, iskusstva i obychaev* [Primitive Culture: Studies in the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Customs]. In 2 volumes. Volume 1. 2nd ed. Sankt-Peterburg: tipografiya Skorokhodova.
15. Frank, S. L., 1992. *Dukhovnye osnovy obshchestva* [Spiritual Foundations of Society]. Moskva: Respublika.
16. Chyzhevskiy, D., 1994. *Filosofiiia i natsionalnist* [Philosophy and nationality]. *Osnova*, 26, pp.123–176.

LYUDMYLA TROELNIKOVA

ORCID iD: 0000-0001-5030-0974

Doctor of Art Criticism, Professor,

Professor at the Department of Theory and History of Culture

at P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

lyusja_t@ukr.net

SONG FOLKLORE AS A BASIC COMPONENT TO FORM THE NATIONAL AND CULTURAL RESIDENCE AREA OF UKRAINIANS

The author proposes the theory that the national and cultural habitat of Ukrainians is determined by musical and folklore sources. It is noted that the scientific analysis of folklore expresses the subject's world picture and the system of his sociocultural orientations, provides an opportunity to understand the transformation and historical sociodynamics, to determine the main system-forming meanings of culture and national culture in particular. Attention is focused on the cultural understanding of the essential content of the categories "national-cultural space", "folklore" and "musical folklore" as a type of folk artistic culture, which is based on the ethnic-national picture of the world. It was found that, gaining experience, the nation creates its own history, which is filled with its own unique meanings, inherent exclusively to its field of culture, which is characterized by certain values and special rules of interpretation. Musical folklore as some national modus in the traditional culture of Ukrainians forms the value and behavioral guidelines of the representatives of this community. The national-ethnic picture of the worldview and understanding of the meaning of being is defined as a single cognitive orientation, which is a non-verbal, implicit expression of understanding by members of each society of the "rules of life" determined by social, natural and supernatural forces. Ukrainian musical folklore is characterized as a type of culture that expresses the national picture of the world structure and the value-normative system of people's life, the national-cultural habitat of Ukrainians. The picture of the world is considered as a representation of the surrounding reality, a feature of its perception, which is determined by the unity of subjective and objective conditions and factors of the formation of the national-cultural landscape. The significance of the musical and folklore concept in the formation of the main value orientations of the Ukrainian nation has been proven. Attention is drawn to the scientific rethinking of the content of traditional concepts of cultural creation in the context of its national mode. An art-critic analysis of the musical-folkloric component in the rituals of Ukrainians is presented.

Keywords: national cultural area, national culture, universal human culture, people, folklore, musical folklore, Ukrainian musical folklore.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2023 р.